

SOOČANJA

Dušan
Moravec

Med Kozakovim priznanjem in Krleževim posmehom

(Ob polstoletnici prve Kraigherjeve študije
o Cankarju)*

Poznavalcem, pa tudi mnogim spremljevalcem našega kulturnega življenja sredi petdesetih let je še v živem in hkrati mučnem spominu splet kritičnih ali polemičnih odmevov, ki jih je izzval natis prvega dela Kraigherjeve široko zasnovane monografije *Ivan Cankar (1954)*. Veliko manj znano pa je, kako je sprejemala javnost prvo, za tisti čas nenavadno in domala izzivalno študijo *Ivana Cankarja zdravje, bolezen in smrt*, ki jo je zasnoval pisatelj, zdravnik in Cankarjev prijatelj dr. Lojz Kraigher prav pred petdesetimi leti in je izšla v kalendarju socialistično usmerjene Cankarjeve družbe za naslednje (1939.) leto.

Lojz Kraigher je zvesto, občudujoče, pa tudi kritično spremljal Cankarjevo delo že veliko prej, tudi še, ko je pisatelj živel. Ob izidu *Hlapcev* je temperamentno razmišljal ne le o tej drami, ampak tudi o problemu Cankarjevega »drobtinčarstva«; in ko mu Ljubljanski zvon sestavka ni objavil, je svoje misli brez sprenevedanja sporočil avtorju v zasebnem pismu, prav tistem, s katerim je vabil prijatelja k sebi v Slovenske gorice. Ob njegovem zgodnjem slovesu je objavil kratek, vendar z vso prijateljsko zavzetostjo napisan esej, ki so mu sledili še drugi zapisi, kritični in memoarski, pisateljevo podobo pa je skušal osvetliti tudi v dramski obliki (*Umetnikova trilogija*, 1921). Največje pozornosti pa je bila deležna prav študija, ki je odstrla pogled v pisateljev intimni svet. Vendar Kraigherju ni šlo zgolj za delikatno in vprašljivo razmišljanje o vplivu enureze na pisateljevo ustvarjalnost, ki so jo bralci kajpada najprej zapazili in mnogi tudi obsodili. V tej študiji, ki bi jo lahko imenovali tudi prvi osnutek bodoče monografije (čeprav je avtor tam nekatere kočljive trditve omilil), so tudi nove osvetljave nekaterih Cankarjevih del, zlasti *Nine*, osvetljave, ki bi jih pri realistu Kraigherju komaj mogli pričakovati; ob tem pa ne gre prezreti dragocenih memoarskih reminiscenc iz ottakrinškega obdobja in še bolj iz pisateljevih poslednjih dni (te odstavke je avtor monografije pozneje razširil v poglavja). Zato se ni mogoče čuditi, če je naletela objava na široko in razvejano odmevnost v slovenskem in tudi širšem jugoslovanskem tisku; hkrati pa ni mogoče pritrđiti mnenju slovstvene zgodovine, da je zbudila le senzacionalno pozornost in očitno negotovanje. Nasprotno, paleta odmevov je bila veliko širša, razvejana in raznolika, nihajoča med priznanjem (Juš Kozak, Ivo Brnčić) in žaljivim ironiziranjem (Miroslav Krleža), če omenjamo le dve skrajnosti.

Vrednote Kraigherjeve študije, ki so veliko pomembnejše kakor na

* Iz spremnih besed k deveti knjigi Zbranega dela Lojza Kraigherja, ki izide pri Državni založbi Slovenije.

pogled vznemirljiva, če že ne »senzacionalistična« odkritja o Cankarjevi bolezni, so že takrat zapazili in pravično ocenili. Prvo poročilo, ki ga je podpisal Anton Podbevšek v mariborskem Večerniku (Kraigher o Cankarjevi tragediji, 13. januarja 1939), se je omejilo na informacijo; poudarilo pa je, da je zbudil koledar Cankarjeve družbe tisto leto »veliko pozornost« prav zaradi prispevka Cankarjevega intimnega prijatelja in zdravnika in je opozorilo prav na tisto tezo (vpliv enureze), ki se je zdela najbolj sporna. Veliko preudarnejše, kritično in vendar priznavalno, pa je bilo razmišljanje pisatelja Juša Kozaka v dvojnem zvezku njegovega Ljubljanskega zvona (za marec in april 1939).

Najprej je objavil Kozak poročilo Vladimira Pavšiča o publikacijah Cankarjeve družbe, o koledarju in predvsem o Kraigherjevi študiji pa je spregovoril sam v posebnem sestavku. Kritik je vseskozi na Kraigherjevi strani; zato že začenja z mislijo, da znane besede iz *Bele Krizanteme*, kjer govori Cankar o razmerju občinstva in recenzenta do umetnika, še niso dokaz, da bi se pisatelj sam upiral takim člankom, kakor sta Kraigherjeva analiza *Ivana Cankarja zdravje, bolezen in smrt* ali pa Kocmurjevi spomini Cankar in delavske matere v isti publikaciji. Neokusno poseganje v intimnosti umetnikovega življenja bi tudi sam obsojal, pri resni besedi o človeku-umetniku, kakršna je Kraigherjeva, pa »je besedičenje o indiskretnosti le ozkosrčna priderija«. Posebej še pri nas, saj so v svetu že napisane na primer knjige o ustvarjanju in bolezni Dostojevskega, Verlaina, Strindberga, Nietzscheja, Poeja in drugih, vendar nista s tem vrednost in pomembnost njihovih del prav nič prizadeta. Zato je tudi Kozakova sodba o upravičenosti in pomenu študije odločna in visoka:

»Kraigher je z izredno toplino in globoko resnostjo posvetil v človeka-umetnika, povedal je res nekaj novega, pomembnega o Cankarju. Njegov članek spada med najbolj zanimiva pričevanja o Cankarju in je tudi prva tovrstna študija v naši literaturi. Odgrnil nam je motive Cankarjeve erotike, ki se je do dna izčrpavala lahko samo v svoji umetnosti. Kakor je nihal med zdravjem, ljubeznijo in obupom, tako pogosto se oglašča pri njem problem volje in moči.«

Juš Kozak je v nasprotju z nekaterimi drugimi kritiki (zlasti s Krležo, kot bomo še videli) zapazil in poudaril, da v študiji ne gre le za enurezo in vpliv te bolezni na pisateljevo ustvarjalnost; posebno zanimiva mu je analiza »temne *Nine*«, ki »je deležna še danes enakega neumevanja in previdnega ogibanja« kakor ob izidu, čeprav se »v take globine in mrakove psihološkega doživljanja pred njim in tudi doslej še ni spustil naš pisatelj«. O Cankarju, pravi, so že veliko pisali in pravzaprav malo novega povedali – ob tej ugotovitvi pa se posebej pomudi ob uvodih Izidorja Cankarja. Ti so res prvi poskus celotne podobe Cankarjevega opusa, vendar se je urednik »previdno in najbrže namenoma omejil le na razvojno linijo«; Ivan Cankar se nam v teh uvodih kljub videzu čustvenega in miselnega razvoja »prikazuje precej poenostavljen in nazorski sploščen«, globlja problematika njegovega umetniškega ustvarjanja pa ni našla odmeva. Borbo za Cankarjev svetovni nazor v zadnjem desetletju so povzročili prav ti uvodi in vsilili smer kasnejši polemiki. Kozak sprejema kot nedvomno resnico Kraigherjevo trditev, da je »na pisatelja v zadnjih letih močno vplival prijateljski konfesionalni, dasi v dogmatizmu precej liberalni krog«, ki mu je bila Cankarjeva umetnost »opora v lastnih ciljih« in jo je »poskušal obrniti v svojo smer«. Prepričan

je, da ima Kraigher v tem prav in da so ti uvodi »predvsem bolj politično izvedena religiozno-nacionalna teza, kakor estetsko poglobljanje umetnikovega dela«. Prav tako pritrjuje Kraigherjevi sodbi o *Podobah iz sanj* – tudi sam nima te knjige za Cankarjevo največjo umetnino in je zato vesel opozorila na *Hudodelca Janeza*, ne da bi pri tem podvomil o verodostojnosti njegove rojstne letnice. Slednjega uvršča med najboljša Cankarjeva dela, poudarjaje njegovo zgoščenost, umirjenost, globino, dovršenost in svežino jezika ter veliko umetniško silo: ko bi bila ta »predsmrtna« povest dokončana, bi bila postala simbol kakor *Hlapec Jernej*, simbol upornika ne le proti obstoječim oblikam družabnega reda, temveč »proti vsej uredbi sveta« (ta oznaka je bila avtorju *Kriste Albe* gotovo še posebej po volji). – Obe študiji v koledarju Cankarjeve družbe za leto 1939, tako končuje kritik, Kocmurjeva in posebno Kraigherjeva, sta nam zopet približali umetnika-človeka, nakazali toliko in toliko novih problemov, in Cankarjeva družba je s priobčitvijo obeh študij »poudarila kulturni nivó, ki pritiče našemu delovnemu ljudstvu«. (LZ 1939, 198–201).

Vsi pa niso sodili tako preudarno kakor avtor Šentpetra in številnih polemičnih esejev tistega časa. Še več kakor javno izrečenih pomislekov je bilo razpravljanj v raznorodno orientiranih kulturniških družbah, pa tudi v krogih ljubiteljev Cankarjeve umetnosti. Prav to je dalo povod pisateljevemu prijatelju, slikarju Hinku Smrekarju, da je napisal za kulturno rubriko ljubljanskega liberalnega jutranjika Pripombe k raziskovanju tragike Iv. Cankarja. V uvodu pripoveduje, da je »ugleden literat in urednik tožil o slabih učinkih, ki jih povzročata med nerazsodnimi ljudmi objavljanje dr. Kraigherjeve študije na neprimernem mestu«. Smrekarjev sogovornik (in še kdo) je sodil, da bi bilo mesto tej študiji v strokovnem tisku, na primer v Zdravniškem vestniku, vsi ti pa seveda niso upoštevali, da Kraigherju ni šlo zgolj za »enurezo«, ampak za vrsto globljih vprašanj (že omenjeni novi pogledi na *Nino*). Smrekarju se zato ni zdelo potrebno ozirati se na množice nerazsodnih, sicer bi morali pred vsemi ljudmi zapreti sploh vse predale literature in publicistike. Pribil je, da oni »inteligenti«, ki ne ločijo živčnih kompleksov od duševnih in zlorabljajo dr. Kraigherjevo besedo o Cankarjevem kompleksu telesne manjvrednosti, »podzavestno ali celo zavestno čutijo svojo duševno manjvrednost in se ravno zaradi te s sadistično naslado zagrizujejo v Cankarjev kadaver in dosledno gotovo tudi v še žive duševne tvorce«; pri tem ni pozabil spomniti na nauk zgodovine, pa tudi na lastne skušnje. Kar zadeva Freuda, ki so ga v teh zvezah večkrat omenjali, je bil mnenja, da je preenostranski in gre v svojih sklepih večasih predaleč, toda »popolnoma slepi so tisti, ki ga a limine odklanjajo« (Cankarjeva skušnja z *Nino* mu je bila potrdila, da znameniti psihoanalitik »ni v vsem obsegu veljaven«).

Hinko Smrekar je odločno zapisal, da Kraigherjeva diagnoza »v glavnem in bistvenem drži«; pri tem se je opiral na lastna opazovanja pisatelja in njegovega življenja. Tako kakor avtor študije je bil prepričan, da je Cankarjeva telesna šibkost »močno pognala prirojeno mu silo duha in jo trajno gonila«, verjel pa je tudi, da mu je bila že ob rojstvu »dodeljena nesrečna dediščina konstitucionalne nevrastenije, ki ga je naravnost gnala v alkoholizem«, kar je razbohotilo njegove manjvrednostne komplekse. Vendar je priporočal »raznim zlobnim in omejenim ‚inteligentom‘«, naj preiščejo raje svoje lastne komplekse, o Cankarju pa je zapisal, da z veličino

svojega duha, čeprav telesno slaboten, »vztraja v sredi vseh mogočih strahot življenja, pomanjkanja, poniževanja, zlobnega zasramovanja, preganjanja, podlega maščevanja, pretepa in boja na vse strani, razburjanja vsled hudih notranjih bojov« in da »navzlic vsem grenkostim ostaja dosleden, trden na podlagi neomajnega prepričanja in neustrašne vere in ustvarja dela, ki se jim klanja ne le mala dolina šentflorjanska po tolikšnem odporu nekako po sili, temveč spontano vesoljni svet, ki jih spozna«. (Jutro, 16. marca 1939).

Posredno se je dotaknil tega problema, ne da bi bil omenil Kraigherjevo ime, tudi pisatelj in psihiater dr. Bogomir Magajna v razpravi O duševnosti božjastnikov, napisani »prosto po raznih avtorjih« in objavljeni na straneh revije Modra ptica kmalu po izidu koledarja Cankarjeve družbe. Ko Magajna razpravlja o Dostojevskem, zelo določno izpoveduje svoje mnenje, da je napačno izvajati genialnost iz katere koli telesne ali duševne hibe, ki jo je genij imel, saj genialnost ni nekaj bolezenskega, patološkega, ampak »nekaj visoko nadnormalnega«. Hiba sicer lahko pospešuje pridnost pri ustvarjanju, lahko jo pa tudi ovira. Razmislek, ki tej ugotovitvi sledi, se neposredno veže na nedavno Kraigherjevo raziskavo: »Nikakor ni Cankarjeva enuresis nocturna ustvarila Cankarja. Jaz sem prepričan, da bi Cankar ustvarjal še več, če bi bil telesno popolnoma zdrav in krepak«. Pisec je ponovno prebral *Nino* in ni našel v njej stvari, ki bi dokazovale občutje manjvrednosti pri Cankarju, prej nasprotno. Cankar je imel svojo genialnost prirojeno; gotovo so vplivali na delo, ki se je porajalo iz te genialnosti, različni momenti, napačno pa je razlagati njegovo ustvarjanje »s kompenzациjo duše na enuresis nocturna«. (MP 1938–39, 291–293).

Čeprav se Magajna ogiba direktne polemike, je pozneje vendarle tudi njemu odgovarjal in ugovarjal Ivo Brnčić v obsežnem eseju Ob polemikah okoli Cankarja, natisnjenem v naslednjem letniku iste revije. Še prej pa si moramo ogledati odmeve v beograjskem in zagrebškem tisku.

Zelo zgodaj se je oglasil ljubljanski dopisnik beograjske Pravde Milan Rakočević, ki je objavil v tem dnevniku (1. marca 1939) pritrjevalno in res, kot so mu pozneje očitali, nekoliko senzacionalistično obarvano poročilo s Cankarjevo sliko, z naslovom Slavni pisac je celog svog života patio od enureze, što je mnogo uticalo na njegov rad i stvaranje in z nadpisom Senzacionalno otkriće jednog lekara o Ivanu Cankaru. Poročevalec obširno povzema Kraigherjevo »otkriće« o pisateljevi bolezni (pri tem niti ne pove, kje je bila njegova študija objavljena) in sprejema njegovo tezo o vplivu enureze na umetniško ustvarjanje brez slehernega pridržka. Podrobno se pomudi tudi ob *Nini* in navaja avtorjeve besede, da ima ključ do Cankarja, kdor razume to izpovedno delo. Novinarjeva sklepna informacija je hkrati dezinformacija: »Saopštenje g. dr. Krajgera o dosada nepoznatoj Cankarevoj bolesti odjeknulo je u celoj slovenačkoj kulturnoj javnosti senzacionalno i niko ne sumnja u verodostojnost lekarevih tvrdnji. Izgleda, da je konačno nađen ključ za razumevanje najtamnijih strana u obimnom Cankarevom književnom radu.«

Verjetna je domneva Iva Brnčića, zapisana več mesecev pozneje, da je ta članek »v nekem srbskem časopisu« (ne pa izvornik Kraigherjeve študije) sprožil najostrejši ugovor med vsemi, ki so bili natisnjeni po izidu koledarja Cankarjeve družbe. To polemično glosa, ki meji že na pamflet (avtor sam jo je pozneje imenoval »esej«), je napisal Miroslav Krleža in jo objavil v svoji reviji Pečat, ki je izhajala prav takrat v Zagrebu kot »književni mesečnik za

umjetnost, nauku i sve kulturne probleme«. Ta sestavek obsega le poldrugo stran, od tega pol strani citatov, ki jih v Kraigherjevi študiji ni, večino od njih pa najdemo v Rakočevićem članku. Krleža v svojem »eseju«, ki mu je določil učeno in ironično ime Enuresis Kraygherio-Tsancariana, navaja (v navednicah) nekatere Rakočevićeve misli dobesedno (tudi naslov in nadpis), druge svobodneje, nekatere »citate«, zlasti ob koncu, pa zaman iščemo v Rakočevićem poročilu (in še bolj seveda v Kraigherjevi študiji), na primer trditev, da je to odkritje »izazvalo sveopću pobunu filistara, pretvorljivaca, hipokrita in društvenih himbenika na desnici«.

Po triindvajsetih vrsticah citatov prihaja avtor knjige Moj obračun s njima do prvega sklepa: »Konačno, i to upravo u vezi sa dvadesetgodišnjim jubilejem, dali su nam ključ za razumijevanje Ivana Cankara i Njegovog Književnog Djela: mokrio je u postelju, a već u četrdesetoj godini bio je senilan. Pobebio se čovjek i rebambiško od te odvratne bolesti i napokon umro... Sjajno!« In zdaj, ob jubileju, »evo gdje slave Uspomenu jednog svog Besmrtnika na savremen, naučno-moderan, Freudov način: čovek je patio od enureze, rodio se nervčikom, jadnim popišancem, kako kaže naš narod, i tako je živio, mokrio, pisao pjesme i umro, i to je, eto, ključ za razumijevanje problematike njegovog pjesničkog Djela...«. V nadaljevanju je Krleža docela izgubil čut za mero in je obrnil ost svojega pisanja ne le proti inkriminirani študiji, ampak tudi proti Kraigherjevemu umetniškemu delu, njegovi drami *Školjka*, ki je doživela dve desetletji prej svojo krstno predstavo prav na odru osrednjega hrvatskega gledališča v Zagrebu: »Ključ te njegove pjesničke tajne leži – eto – u tom... naročito žalosnom procesu, kako protiče voda kroz njegovo tijelo, kao da kroz nas ostale ne protiče, i kao da svi mi ne tečemo s nebeskim kišnicama zajedno: jedni u WC školjke, a drugi u 'Školjke' doktora Kraighera, našeg kulturnohistorijskog Kolumba, koji je poslije Freuda prvi otkrio, da zapravo svi tečemo i protičemo na način, koji se ne bi mogao prozvati pretjerano duhovitim niti ukusnim.« Imamo slabe pesnike, nadaljuje avtor glose, ki so glede »vodovodnih naprav« čisto normalni, vse, kar pišejo, pa je »književna enureza«; imamo pa tudi poete, »koi pate od tjelesne enureze, a sve što stvaraju je poezija«. In v boju proti književni enurezi je ostal Cankar umazan, tako končuje Krleža svojo glosu; njegov spomin »porosili su pred nama njegovi dvonožni obožavaoci na način koji je takvoj gospodi patuljcima svojstven; snaga tog njihovog freudističkog vodoskoka zatajila je, međutim, u svom naponu: mlaz te enuretične duhovitosti nije dosegnuo Cankarovog Dostojanstva. On je ostao za nas uzvišen kao pravi Spomenik. Iznad enureze i drugarske indiskrecije svojih prijatelja liječnika i samaritanskih rivala.« (M. K., Pečat, Zagreb 1939, 198–199).

Rakočević je čutil, da meri Krleževo pisanje tudi nanj, četudi ga glosa v Pečatu ni omenjala. Tisti čas je dopisnik beograjske Pravde izdajal v našem mestu (v srbskohrvatskem jeziku) mesečnik za aktualna vprašanja z naslovom Sadašnjost. V petem zvezku, ki je izšel v maju 1939. leta, je objavil urednik (mr) svoj polemichen članek z značilnim naslovom Lakše malo, gospodine Krleža!, z oznako Povodom pisanja zagrebačkog 'Pečata' o dr. Kraigheru in z nadpisom Pod objektivom 'Sadašnjosti'. Rakočević je v daljšem uvodu najprej zanosno poudaril pomen hrvaškega pisatelja, čeprav je mogoče nekatere pripombe sprejeti tudi kot komaj prikrito ironijo. Na našem povojnem literarnem nebu, tako začenja, »blista ime g.

Miroslava Krležę poput zvijezde vodilje, koja će, kao ona iz biblije, pokazati pravi i jedini put našim literarnim mudracima do pećine, gdje se njeguje prava i jedino spasavajuća literatura i kultura«. Krležę mu je naš edini književnik, ki je lahko »mjerodavan sudija i učitelj u pitanjima naše kulture i lijepe književnosti te njenog odnosa prema životu i svijetu, u kojem živimo – prav v knjigi Moj obračun s njima se je »njegov snažni duh pokazao u kristalnom savršenstvu kulturnog polemičara i ujedno programskog, kulturnog učitelja«. Prav zvezki njegove nove revije Pečat pa so Rakočeviću dokaz, da se Krležę »kloni sve više izrazitom solipsizmu i da srlja u kulturno diktatorstvo«, še posebej pa se je to potrdilo ob članku o naši študiji, ki v doslej neobičajnem tonu napada konstatacije književnika in zdravnika dr. Lojza Kraigherja. Prav njegovo odkritje pa je Rakočeviću »neosporno važno za poznavanje Cankareve tjelesne i duhovne konstrukcije«, ki je nujno v vzročni zvezi z njegovim ustvarjalnim delom in je ključ za razumevanje mnogih nejasnih strani tega dela. Krležę je v tej glosi pozabil na svoje dostojanstvo, na svojo vlogo v življenju naše kulture, še posebej pa je polemik zameril uglednemu pisatelju nepremišljeno besedo o »WC školjki« in o Kraigherjevi drami enakega imena: »Ta jedina rečenica zaista govori dosta, i to: da je Krležę, koji je napisao ovu rečenicu, suviše daleko od onog Krležę iz ‚Obračuna‘«, zato »mi zaista ne možemo progutati ovakvu rečenicu iz pera Miroslava Krležę«; da, Krležę, saj će bi to napisal kdo drug, bi bilo vredno le toliko kot papir, na katerem je napisano – tu pa nam je »mlaz Krležęnog diktatorstva odkrio, kakav je Krležę, kad zaboravi na dostojanstvo. Cankar je zaista, ne samo za Krležę nego i za sve nas uzvišen kao pravi Spomenik, možda još uzvišiji, ali je Krležę postao za nas smrtnike strah, koji se osjeća od diktatora na drugim poljima ljudskog izživljavanja«. »Da, gospodine Krležę«, pravi polemik ob koncu. »Vi ste nas doveli u tu atmosferu straha« in »Vi se krećete pravcem, koji ima svoj početak u prekoračenju mjere samosvjesnosti, a svoj dogledni cilj u diktaturi na kulturnom izživljavanju«.

Krležę je na to Rakočevićevo repliko gotovo že zdavnaj pozabil, svojega »eseja« pa se je spominjal še v poznih letih. V razgovorih z Enesom Čengićem za četrti del njegove knjige S Krležom iz dana u dan (Zagreb 1985, 274–275) je 18. maja 1981 nanesel pogovor na Sergeja in Borisa Kraigherja. O očetu slednjega je dejal, da ga je dobro poznal – »bio je doktor medicine i plodan književnik«. In ob tej priložnosti je, nič bolj obzirno kakor svojčas, spregovoril o njegovem pisanju o Cankarju, poleg tega pa je zdaj njegovo študijo iz leta 1939 pomešal z nekaterimi poglavji poznejše monografije: »Kad je pisao o Cankaru, iznio je da je Cankar piškio u krevet, da je to bila njegova bolest. Osim toga prikazao ga je kao ucjenjivača, boema koji putuje, lumpuje i pumpa oko svoje prijatelje, a onda piša u krevet.« Takrat, pravi, sem sédel in napisal svoj esej Enuresis Kraigherio-Tsancariana. »Kad jednom poeti treba da postaviš spomenik na grobu, onda ga prikazuješ kao popišanca i ucjenjivača. Čak su izračunali točno koliko je Cankar trošio kad se govorilo maltena da gladuje. Ne znam sad sumu, ali bila je veća od dvomjesečnih prihoda profesora univerziteta, što i nije čudno, jer su se njegova djela štampala i čitala.« V Pečatu, tako je spomnil svojega biografa, je spregovoril v Cankarjevo obrambo in ga je pooblastil, naj to citira (Čengić je to res storil v povzetku pod črto).

Nekaj mesecev po objavi glose Miroslava Krležę in nevezanega razmiš-

ljanja Bogomira Magajne je bil natisnjen članek marksistično usmerjenega kritika Iva Brnčiča; prav tako kakor Magajna si je izbral strani revije *Modra ptica* in ost njegovega pisanja je namenjena prav Magajni in Krleži. V tem, že omenjenem sestavku z naslovom *Ob polemikah okoli Cankarja* je šlo mlademu publicistu kajpada za podporo Kraigherjevi študiji, saj nikakor ni hotel pritrđiti tistim, ki zagovarjajo razpravljanje o naših najizrazitejših kulturnih osebnostih »na neki vzvišeni, kajkrat malone v patetične sfere odmaknjeni ravnini«, daleč od življenjske stvarnosti. Na Slovenskem, pravi, dandanašnji skorajda ni mogoče govoriti resnice o nekaterih naših pesnikih in pisateljih, ne da bi pisca napak razumeli ali mu očitali podtaknjene namene. Še več, »govoriti o podatkih iz neposrednega, vsakdanjega življenja vélikega duha – to velja pri nas skoraj za krivoversko grdobijo«. Brnčič je – tako kakor že prej Juš Kozak – opozoril na primere iz širšega sveta in je bil pri tem še določnejši: svetovne velikane občudujemo, čeprav vemo, da je bil Villon tat in razbojnik, da je bil Poe pijanec, da sta bila Nietzsche in Maupassant paralitika, da je bil Dostojevski epileptik in suženj kvartopirske manije, da sta pisala Puškin in Lermontov nesposobne stihe in da je Byron šepal, da je bil Wilde obremenjen s homoseksualnimi nagnjenji in prav tako tudi Gide, da je bil Rafael erotoman, da sta trpela za spolno invertiranostjo baje celo Leonardo in Michelangelo ter da je bil Leopardi menda impotent. O vsem tem radi govorimo in prav nič nas ne moti, grdo in kvarno pa je opozarjati na podobne reči, če gre, na primer, za Prešerna, Levstika, Gregorčiča, Cankarja. Vendar, Brnčič zagovarja misel, da »odpovedati se človeški resnici o umetniku se tudi pravi, obupati sploh nad zahtevo po objektivni resnici«; če se odrečemo uporabi osebnih, biografskih in psiholoških dokumentov, smo prisiljeni, da »vedno znova konstruiramo osebnost«.

Ob konkretnem primeru, Kraigherjevi študiji *Ivana Cankarja zdravje, bolezen in smrt*, se avtor članka po vsem tem čudi, da je zbudila tako malo protestov in zgražanja – razlog za to vidi v vojni psihozi, ki je potisnila v ospredje druga vprašanja. Brnčič pritrjuje Jušu Kozaku v Ljubljanskem zvonu, ki je študijo ocenil »s toplimi in objektivnimi besedami«, obsoja pa pisanje Miroslava Krleže, že zato, kot je bilo prej omenjeno, ker hrvaški pisatelj izvirnika študije očitno sploh ni poznal, poleg tega pa »njegov pamflet« ne prinaša v Cankarjevo problematiko prav nobene nove osvetlitve, ob njem bi bilo mogoče govoriti kvečjemu o Krleži samem in o vprašanju, kako se je mogel pisatelj njegovega ugleda tako neprevidno in do take mere spozabiti. Največ pozornosti pa je namenil Brnčič pisanju Bogomira Magajne. Pritrjuje njegovi tezi, da je napačno izvajati genialnost iz katere koli telesne ali duševne hibe, kakor tudi drugi, da »nikakor ni Cankarjeva enuresis nocturna ustvarila Cankarja«; kočljiva pa mu je tretja psihiatrova trditev, da namreč ni našel v *Nini* stvari, ki bi dokazovale občutje manjvrednosti pri Cankarju. Kraigher je v svojih nadaljnjih izvajanjih pojasnil, kakšne vrste je bilo Cankarjevo občutje manjvrednosti, saj »nikakor ne opredeljuje tega pojma tako ozko in enostransko«, kakor mu očita Magajna. Ob navajanju citatov pa se polemika zapleta. Niti z eno samo besedico, piše Brnčič, ni poskusil Kraigher dokazovati, da bi bil Cankarjev talent »izključno le rezultat njegove telesne napake«. »Izključno« res ni zapisal, smisel nekaterih formulacij, ki jih Brnčič celo citira in jih je Kraigher pozneje (v svojem že natisnjenem besedilu) deloma tudi retuširal, pa je v bistvu vendarle isti (»Telesna šibkost je rodila moč duha«).

Magajna, pravi, se razkriva v tej polemiki kot ne prav dosleden mislec, v katerem živita ko siamska dvojčka pozitivist in idealist – iz pozitivista pa se je prelevil v idealista ravno takrat, ko je spregovoril o domačem pisatelju. Končuje pa z ugotovitvijo, da o občutju manjvrednosti ni prvi spregovoril Kraigher – o tem piše že Izidor Cankar v uvodu k sedemnajstemu zvezku Zbranih spisov, pa tudi Božo Vodusek v takrat še novi knjigi o pisatelju. In mimo vsega tega ne smemo, če nam gre za to, da bi si naposled pojasnili »povojni pojav Cankarja človeka in umetnika, če nam gre torej za objektivno resnico o njem«. (Modra ptica 1939–40, 41–48).

S tem je dobila Kraigherjeva študija v Brnčičevih očeh vso podporo, priznanje in upravičenost. V istem letniku iste revije se je k temu vprašanju še enkrat povrnil, ko je spregovoril o pisateljevi »okrutni fizični napaki« in o »vplivu tako na ves njegov notranji razvoj kakor na njegovo erotiko«, o čemer je govoril dr. Lojz Kraigher v svoji nedavni študiji. Ta Cankarjeva napaka, pravi, ni bila edini, pač pa najvidnejši vzrok njegove nepripravljenosti za trajno, urejeno ljubezensko zvezo; ostal je prikrajšan za »preprosto, neskajeno, nezagrenjeno uživanje ljubezni« (pri tem navaja tudi besede Ivana Prijatelja iz eseja o Cankarju, da je bil v erotiki »skoraj pasiven« »bolj ljubljen kakor ljubeč«. (Cankarjeva ljubezenska drama. Modra ptica 1939–40, 181; Generacija pred zaprtimi vrati, Lj. 1954, 177–223).

Brnčič ima očitno prav, da je »vojna psihoza« potisnila v ozadje zanimanje za vprašanja te vrste in zavrla širšo odmevnost Kraigherjeve študije. Vojna, ki je kmalu zatem zajela tudi našo deželo, je to pisanje še bolj odmaknila zanimanju. Pozneje so vprašanja, ki jih je odprl Kraigher, znova vznemirila širši krog bralcev, ko jih je na novo in veliko nadrobneje razpredel v svoji monografiji *Ivan Cankar I–II* (1954 in 1958). Že prej pa je na nekoliko nevajen način posegla v to problematiko slovstvena zgodovinarica Marja Boršnik, ko je objavila svoj Razgovor s Štefko Löfflerjevo, nekdanjo Cankarjevo dunajsko nevesto. Boršnikova je želela »podpreti ali pa izpodnesti Kraigherjevo hipotezo« o vplivu enureze na njegovo ustvarjalnost, še bolj pa je raziskovalko očitno zanimalo vprašanje, ali mu je bolezen res »onemogočila normalno spolno izživljanje«. Če smemo do kraja zaupati pripovedim nesojene Cankarjeve neveste, je pisatelj tudi s te strani »rehabilitiran«. Štefka je izpovedala, da je bila njej in družini ta bolezen komaj znana in da »vsekakor ni ovirala njegovega normalnega spolnega izživljanja«. Ko ji je Boršnikova omenila izsledke nekdanje Kraigherjeve študije, je prostodušno odvrnila, da je podnajemnik včasih res imel nesrečo z »močenjem« – »če se je hudo napil«, vendar ne pogostokrat. Natančno je določila datum prvega zblizanja z našim pisateljem in drastično izpovedala, da mu je bila zadnje čase »dobra samo še za seksualno utešitev« (»Vsak dan me je hotel, ni se mu bilo mogoče ubraniti«). (M. Boršnik, Razgovor s Štefko Löfflerjevo. Nova obzorja 1954, 85–98; razgovor je tekkel v decembru 1952 in januarju 1953).

Če so verodostojne izjave nekdanje (takrat petinšestdesetletne) neveste, ki jih je zapisala ugledna slovstvena zgodovinarica, je Cankarjev »problem« tudi s te strani pojasnjen. Uredništvo revije je objavilo intervju »predvsem zato, da se javno popravi Kraigherjeva hipotetična trditev o Cankarjevih manjvrednostnih kompleksih, kakor je bila pred leti tudi javno izrečena«, vendar z omejitvijo, da se »v celoti ne strinjamo z načinom obravnave tega vprašanja«.

Intervju Marje Boršnikove pa je izzval tudi ugovore, ob katerih so znova omenjali nekdanje Kraigherjevo pisanje, zlasti še, ker je skoraj ob istem času izšel prvi del njegovega *Ivana Cankarja* (1954). Posebno ostri so bili polemični zapisi v mariborskem Večeru (7.–8. in 14.–20. aprila 1954). Medtem ko je polemiziral Branko Rudolf le z avtorico razgovora (Glose k literarnozgodovinskemu delu), je vpletla Katja Špur Kraigherjevo ime že kar v naslov (Cankar, Freud, Kraigher in Boršnikova), saj je videla vir vsega zla prav v Kraigherjevi študiji izpred petnajstih let, zdaj pa je ta »svojo tezo še veliko bolj razširil v posebni knjigi«. Glosa Katje Špur je hkrati dezinformacija; po njenih podatkih je takratno Kraigherjevo pisanje »napredna javnost ostro obsodila« kot »reakcionarno in neznanstveno«, pri tem pa se sklicuje zgolj na Pečat, ne omenja pa docela drugačnih pogledov nič manj »naprednih« piscev, zlasti Juša Kozaka in Iva Brnčiča. Poglavitna ost tega pisanja pa je namenjena seveda razgovoru s Štefko v Novih obzorjih, ki ga uvršča kar med »škandalozno kroniko«.

Kraigherjevo pisanje iz leta 1939 pa je znova oživel v kritičnih poročilih o prvem delu njegove monografije.

Kosovelova sinteza II

(Nadaljevanje in konec)

Ivo
Antič

Potemtakem se zdi delitev Kosovelovega pesniškega ustvarjanja na tri večje razvojne etape najbolj ustrezna, vprašanje je le, če jih je tudi pesnik sam nameraval predstaviti samo s tremi zbirkami in če bi te zbirke imele ravno takšne naslove, kot jih pred Kosovelov opus postavlja npr. Kreft (*Zlati čoln*, *Integrali*, *Rdeči atom*). Čeprav je pri določanju Kosovelovih izdajateljskih načrtov velika previdnost

najbolj na mestu, se vendarle zdijo posebno zanimivi dnevniški zapiski št. IX, datirani 5. julija 1925, kjer je med točkama 21 in 22 (ZD 3, str. 699) Kosovelov načrt za imaginarno založbo *Strelci*. Načrt se glasi:

Izdati:

- 1) *Brankovo ostalino*
- 2) *Notturmo*
- 3) *Integrali*
- 4) *Jetnišnica ob morju*

Možna je hipoteza, da poleg zapuščine Kosovelovega prijatelja Branka Jegliča ostali trije naslovi pomenijo naslove treh Kosovelovih pesniških zbirk, ki naj bi sledile prvencu *Zlati čoln*. Ker je to v dnevniških zapiskih zadnji vidnejši »izdajateljski načrt«, ga je mogoče imeti za najbolj domišljene, se pravi v nekem smislu za »dokončnega«, vsekakor pa izstopa s svojo obsežnostjo in sistematičnostjo. Po tem načrtu bi tradicionalno dragoce-nemu sijaju *Zlatega čolna*, ki bi predstavil predvsem zgodnjo, impresionistično liriko, sledila specifična »potemnitev« pod zgornjim naslovom *Notturmo*; morda bi bili pod tem naslovom mračnejši in ekspresionistično ostrejši poudarki, nekaj takega torej, o čemer govori edina Kosovelova pesem s podobnim naslovom: izrazito ekspresionistični, z revolucionarnim